

**ABDÜLHAK HAMİD TARHAN'IN ESERLERİNDE
TARİH ve HÜKÜMDARLAR**

İhsan SÂFİ*

ÖZET

Abdülhak Hâmid Tarhan'ın eserlerinde hükümdarlar ve tarih önemli bir yer tutmaktadır. Tiyatrolarının konuları genellikle tarihten alınmadır ve buradaki kahramanlarının çoğu da hükümdarlardır. Hâmid, onlara alegorik özellikler yükleyerek devrin hükümdarlarını tenkit etmiştir. Namık Kemal gibi bir aksiyon adamı olmadığı için muhalefetini bu şekilde yapmıştır. Eserleriyle padişahlar ve padişahlık sistemi aleyhinde kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Abdülhak Hâmid Tarhan'ın eserlerindeki tarihî konulara ve şahsiyetlere hep bu gözle bakmak lâzımdır. Hâmid'in niyeti tarihî eser yazmak, tarihî dönemleri ve şahsiyetleri anlatmak değildir. Dönemin padişahlarını ve padişahlık sistemini daha rahat tenkit edebilmek, onlar hakkındaki fikirlerini daha rahat söyleyebilmektir.

Anahtar Kelimeler: Abdülhak Hâmid Tarhan, II. Abdülhamid, Yeni Osmanlılar, Alegori, Tiyatro.

**HISTORY AND THE SULTANS IN THE WORKS OF
ABDÜLHAK HAMİD TARHAN**

ABSTRACT

History and the sultans have crucial places in the works of Abdülhak Hamid Tarhan. The topics of his dramas have been driven from the history, because of this the main characters of the dramas are mostly the sultans. In order to criticise the sultan of his time, he

---

* Yrd. Doç. Dr., Rize Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ihsansafi@gmail.com

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

make use of these allegoric sultan characters. Since there was no role model like Namık Kemal, he expressed his opposition to the system with the help of allegory. It is obvious that he tried to create an aura against Sultans and the monarchism. It is necessary to look at the historical topics in his works from this perspective. The intention of Hamid is not to write a history book and to give informatin about the historical events and people, but to criticise the dynasty and to explain his ideas about the system of Ottoman Empire.

Keywords: Abdülhak Hâmid Tarhan, History, Ottoman Empire, Allegory, Drama, monarch

1852 yılında doğan Abdülhak Hâmid Tarhan, Tanzimat sonrası Türk edebiyatının önde gelen şair ve yazarlarından birisidir.

Yeni Türk edebiyatının kurulmasında onun büyük bir rolü vardır. Abdülhak Hâmid Tarhan olmasaydı edebiyatımızın eski hâlinin değişmesi çok daha uzun bir zaman alacaktı. Yeni edebiyat, en büyük temsilcisini Hâmid'in şahsında bulmuştur.

Bu kuvvetli edebiyatçılığının yanı sıra Hâmid'in bir de siyasî tarafı vardır. Sultan Abdülaziz ve Sultan II. Abdülhamid'i tahtan indirmeye, padişahlık sistemini kaldırıp yerine meşrutî bir sistem getirmeye çalışanların arasındadır. Fakat onun muhalefeti eserleriyle olmuştur. Aksiyon tarafı kuvvetli değildir. Bu yüzden Namık Kemal ona bir ara kızmış ve "miskin" demişti.

Abdülhak Hâmid Tarhan da Namık Kemal'in bu ithamına karşılık kendisini savunmuş ve: "Ben miskin değil, sâkinim; âsârımın istibdada taalluk eden cihetleri hiç de miskinlik eseri göstermez."¹ demişti.

Diğer bir deyişle, muhalefetini eserleriyle yaptığını söylemişti. Herkesin fıtrâtı farklıdır. Hâmid'den, "Küre-i arzı yarar, çıkarız!" diyen bir Namık Kemal olması beklenemezdi.

¹ Abdülhak Hâmid Tarhan, *Mektuplar 1*, Hzl. İnci Enginün, Dergâh Yayınları İst. 1995, s. 301.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Abdülhak Hâmid Tarhan, siyasî mücadelesini ve muhalefetini yapmak için genellikle, eserlerinin konusunu tarihten almış, kahramanlarını da hükümdarlardan seçmiştir. Böylelikle devrin padişahlarını rahatlıkla tenkit edebilme, onlar aleyhindeki düşüncelerini kolaylıkla söyleyebilme imkânını da kendisine hazırlamış oluyordu.

Hâmid, *Macera-yı Aşk*, *Sabr ü Sebat* ve *İçli Kız* hariç diğer eserlerinde alegorik olarak devrin hükümdarlarını tenkit etmiştir. Onlar aleyhinde efkâr-ı umumiyeyi uyandırmaya çalışmıştır.

Hâmid'in piyeslerindeki şahıslar ve eserlerinin konuları, genellikle İslâm (Müslüman Arap ve Endülüs tarihinden), Türk (Osmanlı ve Orta Asya Türk tarihinden), Yunan tarihlerinden ve Eski Şark'tan alınmadır.

Hâmid'in eserlerinin konusunu tarihten almasında onun tarihçi bir aileden gelmesinin de rolü vardır. (Babası Hayrullah Efendi aynı zamanda tarihçidir.)

Abdülhak Hâmid Tarhan'da, hükümdarlar ve hükümdarlık meselesi önemli bir yer tutmaktadır. Tiyatro eserlerindeki ana kahramanların çoğu hükümdarlardır. Hâmid onlara alegorik özellikler yükleyerek yaşadığı dönemin hükümdarlarına yani Sultan Abdülaziz'e ve bilhassa Sultan II. Abdülhamid'e muhalefet etmiştir, onlara karşı gelmiştir.

Burada özellikle bu hususa dikkatleri çekmek istiyoruz. Abdülhak Hâmid Tarhan'ın eserlerindeki tarihî şahsiyetlere ve olaylara hep bu gözle bakmak lâzımdır. Aksi takdirde yanlış sonuçlar elde edilmiş olur. Hâmid'in niyeti tarihî eser yazmak, tarihî dönemleri ve şahsiyetleri anlatmak değildir. Fikirlerini daha iyi söyleyebilmek için eserlerinin konusunu tarihten ve kahramanlarını da tarihî şahsiyetlerden almıştır. Başka bir niyeti yoktur.

Hâmid, *Sardanapal* piyesine yazdığı "Mukaddime"de konularını neden tarihten aldığını açıkça söylemektedir. Fikirlerini kolayca söyleyebilmek için böyle bir yolu tercih etmiştir:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

“Vukuât-ı âlemi daima kalblerinde hissedercesine şair yaratılmış olan erbâb-ı kudret için, bir şey yazmak istedikleri zaman, tevârih-i kadîmeden istimdâda ihtiyaç yoğise de, ben yazdığım şeyin mevzuunu tarihten almak zaruretinde bulunan acezedenim. *Esası bu vechile tedârik edip, sonra onu kendi efkârıma göre vaz’etmek âdetimdir ki Tezer, Eşber, Tarık, hep bu yolda yazılmış şeyler olduğu gibi, Sardanapal da öyledir.*”²

Prof. Dr. Mehmet Kaplan Servet-i Fünûn’un teşekkülüne kadar olan edebiyatımızı üç devreye ayırır. Bunlar: 1. Şinasi Namık Kemal ve Ziya Paşa’nın temsil ettikleri politik ve sosyal fikirler devri, 2. Abdülhak Hâmid ve Recaizâde Mahmud Ekrem’in ifade ettikleri romantik ve büyük ihtiras ve ıstıraplar devri, 3. Ara Neslin eserlerinde kendini gösteren günlük, küçük hassasiyetler devri (realizm.)

Bunlardan birinci şıkka dâhil olanların edebiyatı genellikle politik ve sosyal konular etrafında döndürdüklerini iç ve dış meselelerle uğraştıklarını, estetik gayeden çok sosyal faydayı ön plânda tuttuklarını, ikinci şıkka dâhil olanların ise politik ve sosyal meseleleri arka plâna attıklarını, sanata sosyal faydayı arayan bir vasıta olmaktan ziyade, ferdî ihtiras ve ıstırapları anlatan estetik bir varlık olarak baktıklarını söyler.³

Hâlbuki bu durum Hâmid için geçerli değildir. Onun, söylenenin aksine politik ve sosyal yanları vardır. İç ve dış meselelerle uğraşmıştır. Sadece ferdî ihtiras ve ıstıraplarını anlatmamıştır.

Yine bazı edebiyatçılar tarafından Abdülhak Hâmid Tarhan’da bu meselelerin aslî olmadığı, böyle bir niyet taşımadığı, Namık Kemal’den dolayı bunlara değinmek zorunda kaldığı söylenirdi. Bu da doğru değildir. Hâmid’de bu meseleler büyük bir yer tutmakta, eserlerinin esas temlerinden birisini

² Abdülhak Hâmid Tarhan, *Tiyatroları 4, Eşber / Sardanapal*, Hzl İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000, s. 129.

³ Mehmet Kaplan, *Tevfik Fikret, Devir Şahsiyet Eser*, Dergâh Yay. 2 bs. İstanbul 1987, s. 17.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

oluşturmaktadır.

Abdülhak Hâmid Tarhan, hükümdarlık meselesini eserlerinde konu yapmış, çeşitli vesilelerle bu konu hakkında görüşler belirtmiştir. Hükümdarların sevimleri için vazifelerini güzel yapmalarını şart olarak görmüş; hükümdarların ordusuyla beraber savaşa katılmaları gerektiğini savunmuş; hükümdarların yaşça büyüklük bakımından değil de liyakat bakımından tahta geçmelerini istemiştir. Ayrıca ordunun veya milletin başarısının sadece hükümdarlara verilmemesini; hükümdarların, hükümdarlıklarından dolayı gururlanmalarını; halkı düşünmeyip sadece hükümdara var ol, çok yaşa demenin doğru olmadığını; adaletli ve insafli olmalarının hükümdarların borcu olduğunu da söylemiştir. Hâmid'in eserlerinde hükümdarlık hakkında söyledikleri genellikle bunlardır.

Abdülhak Hâmid Tarhan'ın eserlerinde yerli ve yabancı birçok hükümdar vardır. Hâmid'in eserleri epey kalabalık bir hükümdar kadrosuna sahiptir. (Hatta son zamanlarında yazmaya başladığı ve bitiremediği *Kanunî'nin Vicdan Azabı* adlı eseri de gene kahramanı hükümdar olan ve hükümdar etrafında cereyan eden bir eserdir.) Bunların bir kısmı, kurmaca dünyadakinin dışında, gerçek hayatta da yaşayan hükümdarlardır. Hâmid, gerek hatıra ve mektuplarında gerekse şiir ve tiyatrolarında bunlara yer vermiş, onlar hakkında düşündüklerini söylemiştir.

Hâmid'in eserlerinde geçen Osmanlı hükümdarları şunlardır: Sultan I. Murad (Murad Hüdavendigâr), Sultan Yıldırım Beyazıt, Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim, Sultan Abdülaziz, Sultan V. Murad ve Sultan V. Mehmed Reşad.

Sultan I. Murad

Hâmid, Sultan I. Murad'ı "Hüdavendigâr" sıfatıyla anar, övücü sözlerle anlatır. (Şehzadeleri için de aynı ifadeleri kullanır: Kahramandırlar, gazanferdirler, yıldırım gibidirler.) Sultan I. Murad (Murad Hüdavendigâr), galip geldiği, büyük bir zafer kazandığı hâlde nefsine bir pay çıkarıp gururlanmayacak kadar da büyük bir ahlâka sahiptir. Ayrıca veli birisidir, bilgili ve akıllıdır, merhametlidir, adaletlidir. Hâmid, *Turhan* adlı eserinde,

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

bir ara, Sultan I. Murad(Murad Hüdavendigâr)'ı Kosova Muharebesi'nden dolayı suçlu göstermek ister, binlerce insanın ölümüne sebep olduğu için... Onu, bu suçluluk duygularıyla savaş meydanında ölmeyi isteyen birisi olarak dolaştırır. Fakat sonra bu fikrinden vazgeçer.

Sultan Yıldırım Beyazıt

Hâmid, *Tayflar Geçidi* adlı eserinde Timur'la olan Ankara Savaşı'ndan dolayı Sultan Yıldırım Beyazıt'a yer verir. Tarihteki gibi eserde de ikisini birbirlerine karşı uzun uzun övündürtür. Bu meselede Sultan Yıldırım Beyazıt'ın tarafında yer alır. Onu sadece kardeşi Yakub'u öldürmesinden dolayı suçlu bulur. Timur'a yenilme sebebinin de bu olduğunu söyler. Tatarlar ihanet etseler de etmeseler de zaten yenilecekti. Çünkü kardeşi Yakub'un ahını almıştır.

Fatih Sultan Mehmed

Hâmid, Fatih Sultan Mehmed için "Merkad-ı Fatih-i Ziyaret" adlı bir şiir yazmıştır. Bundan da anlaşılıyor ki ona iyi gözle bakmaktadır.

Hâmid, şiirde, Fatih Sultan Mehmed'in namının dünyayı tuttuğunu; dünyada bir an kaldığını ama her anının bir devir olduğunu; bu necip ümmete, bahşiş olarak şehirler, memleketler verdiğini, yadigâr olarak denizler bıraktığını; ömrünün harp meydanlarında geçtiğini, sürekli cihat hâlinde olduğunu, rahat yüzü görmediğini, kendisinin öldüğünü fakat şöhretinin devam ettiğini, fermanın hâlâ yürürlükte olduğunu söyler. Ayrıca Fatih'in maksadının İslâm ile bütün halkı, insanları birleştirmek olduğunu, o uğurda ilmiyle iktidarını birleştirdiğini de söyler. Bu yüzden bütün millet, onun türbedarı olmuştur. Yani sürekli türbesi ziyaret edilmektedir. Türbesi boş bırakılmamaktadır. Fatih, zamanın kanunlarına göre hükümler veren; kılıçla beraber kaleme yani ilme ve orduya da önem veren birisidir. Tedbirlidir fakat bu tedbirleri adaletlidir. Öyle ki sevgilinin saçını okşar gibidir. Fatih, o kadar merhametli, müşfik ve sevgi doludur. Verdiği kararlara düşmanları bile hayran olmaktadır. Hâmid,

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Fatih'in padişahlar padişahı olduğunu, her padişaha talihin böyle yâr olmayacağını, onun benzerinin bir daha zor geleceğini söyler. Ayrıca onu dört halifeye de benzetir. Alnında dört halifenin eserleri görünmektedir.

Görüldüğü gibi Hâmid, Fatih Sultan Mehmed'e iyi gözle bakmaktadır. Onu beğenmektedir. Burada şiirin politik bir okuması da vardır. Hâmid, Fatih Sultan Mehmed'i örnek olarak yücelterek, ülkeyi yönetenlere de böyle olmaları gerektiğini ders vermek de istemiştir.

Hâmid, Fatih Sultan Mehmed için "Merkad-ı Fatih'i Ziyaret" şiirinde söylediklerini yeterli görmüş olsa gerektir ki daha başka bir yerde ondan bu şekilde genişçe bahsetmemiştir. Sadece bazı yerlerde ismini zikretmekle yetinmiştir.

Yavuz Sultan Selim

Hâmid, Yavuz Sultan Selim için "Kabr-i Selim-i Evveli Ziyaret" adlı bir şiir yazmıştır. Bu da onun, Yavuz Sultan Selim'i beğendiğini, büyük bir hükümdar olarak gördüğünü gösterir. Çünkü ona karşı şiir yazabilecek derecede yoğun hisler taşımaktadır.

Şiirde Hâmid, "haşmet çehresi", "şevket güneşi", "Cenab-ı Allah'a ait sır", "yaratılış parıltısı" dediği ve "edepli", "zeki", "akıllı", "hikmetli", "züht ve takva sahibi" olarak vasıflandırdığı Yavuz Sultan Selim'i anlatmakta kaleminin aciz kaldığını söyler. Ayrıca onun heybetli, celalli, cihangir, iyi at binen ve silâh kullanan birisi olduğunu da söyler. Yavuz Sultan Selim, kavimler ona itaat ederken kendini Mekke ile Medine'nin hizmetçisi olarak görecektir kadar da büyük bir hükümdar ve Müslüman'dır. Cihanda peygamberlerin şahının yani Hazret-i Muhammed'in hemen arkasından giden idi. Meliklere, padişahlara, krallara yani hükümdarlara da başkan ve önderdi. Yani böyle büyük bir hükümdar ve iyi bir Müslüman'dır. Yavuz Sultan Selim'in bıraktığı şöhret onun sermediyet tarafından dünyaya indiğine her an delâlet etmededir. Yani onu Cenab-ı Allah göndermiştir. Elinde tevhidin manevî meş'alesi olup Doğu ile Batıyı ışığına davet etmiştir. Mısır ile İran'ı fethetmiştir. Ayrıca maziye tamir

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

eyleyip, geleceğe de kuvvet vermiştir. Sermediyet tarafından, bu vazifeler için gönderilmiştir. Hâmid, şiirinde, milletin ayağına mahşer misal aktığını ve ömrünün şimşeginin, yıldırımının zamansız söndüğünü yani zamansız öldüğünü söylediği Yavuz Sultan Selim'in türbesinden de bahseder. Türbeyi kemaller kâinatına benzetir, mezar şekline girmiş sema olduğunu söyler. Cenab-ı Allah nasip etmiştir ve Osmanlıların kiblesi olarak gördüğü türbeyi ziyaret edebilmiştir. Türbede bekayı seyretmektedir. Türbe o denli sadedir ki sanki hürriyeti meydana getirmektedir, yine o derece sadedir ki sanki ulviyete ziynet vermektedir! Hâmid türbenin ziyaretinden o kadar etkilenmiştir ki burayı cennet bahçesi ziyaretine tercih etmektedir. Hâmid, Yavuz Sultan Selim'e, yüce başına felek yıldızlarını döksün, ayağında bin rahmet denizi taşıp coşsun, diye dua da eder. Şiiri bu dua ile bitirir.

Görüldüğü gibi şiirde Hâmid, Yavuz Sultan Selim'i beğenmekte, büyük bir hükümdar olarak görmekte ve övmektedir.

Hâmid, "Kabr-i Selim-i Evvel"den başka Yavuz Sultan Selim için bir şiir yazmamıştır. Ancak *Validem* adlı eserine yazdığı zeyilde ondan bahsetmiştir. Balkan Muharebesi'nin doğurduğu karışıklıklar üzerine ülkemizin içine düştüğü durumdan kurtulabilmesi için tek rehber olarak onun manevî meş'alesini göstermektedir. İç ve dış tehlikelere karşı biz hep onunla mukabele etmeliyiz, tek kurtuluş çaremiz budur, demektedir. Burada Yavuz Sultan Selim'in manevî meş'alesi onun birlik ve beraberlik anlayışıdır. Hâmid, *Ruhlar* adlı eserinde de, hilâfet meselesi vesilesiyle Yavuz sultan Selim'den bir kez bahseder. Onun hilâfeti elde etmesini doğru bulur. Eğer bu hilâfet iyi olarak kullanılırsa, onun devletle milleti kurtarmaya yeteceğini söyler. Hilâfet kimin elindeyse şüphesiz hükmetmenin de onun elinde olacağını savunur.

Hâmid, Yavuz Sultan Selim'i, onun politikalarını ve hükümdarlığını beğenmektedir. Hâmid'in sevdiği hükümdarlardan birisi de Yavuz Sultan Selim'dir. Bunda, onun padişaha hem de babası olmasına rağmen karşı gelmesinin ve padişahlık sırasına dikkat etmeyerek tahta geçmesinin etkisi de büyüktür. Çünkü Hâmid, hükümdarların yaşça büyük

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

olmasından dolayı değil de liyakatli olmasından dolayı tahta geçmeleri fikrini savunmaktaydı. Yavuz Sultan Selim'in davranışları da Hâmid'in bu görüşüne uygundur.

Sultan Abdülaziz

Hâmid, Sultan Abdülaziz'i, genellikle eserlerinde, alegorik olarak tenkit etmiştir. Hem de şiddetli bir şekilde.

Duhter-i Hindu adlı eserinde Hindistan'ın müstemlekât valisi Sir Bortel'in şahsında onu alegorik olarak eleştirmiştir. Bu eleştirisinde çok sert ve insafsızdır. Sultan Abdülaziz için demediğini bırakmaz. Öldürülmesi gerektiğini bile söyler. Bu kadar ondan nefret etmektedir.

Hâmid, *Sardanapal* adlı eserini de Sultan Abdülaziz döneminde yazmıştır. Fakat çok sonraları yayımlatabilmiştir. Bu yüzden eserinde bazı değişiklikler yapmıştır. Oradaki zalim hükümdar Sardanapal'in Sultan Abdülaziz veya Sultan II. Abdülhamid olduğunu söylemek zordur. Fakat ifadelerin sertliğinden Sultan Abdülaziz olduğunu tahmin edebiliyoruz. Çünkü Sardanapal için söyledikleri ile *Duhter-i Hindu*'da Sir Bortel için söyledikleri ve söyleme tarzı birbirine benzemektedir. Hâmid oradaki aynı sertliği burada da devam ettirmektedir. Fakat Hâmid, daha sonra Sultan II. Abdülhamid'i de eserine katmıştır. Her iki hâlde de Hâmid'in onlar için bu eserde çok ağır ifadeler kullandığını görüyoruz.

Hâmid'in Sultan Abdülaziz döneminde yazdığı bir diğer eseri de *Nazife*'dir. Bu eser bütünüyle alegorik değildir. Hâmid, içinde yer yer alegorik olarak Sultan Abdülaziz'i de tenkit etmiştir. Onun zalim olduğunu ve vatani perişan etmek üzere olduğunu söyler. Yönetimini adaletsiz bulur. Ayrıca bu eserde, amirde asaletin şart olmadığını ama adaletin şart olduğunu söyleyerek, hükümdarların ille de aynı aileden gelmesi gerekmediğini, mevcut sistemin değişebileceğini de ima eder.

Hâmid, *Liberte* adlı alegorik eserinde de Sultan Abdülaziz'den bahseder. Burada, halkın ona olan hüsnüniyetinin kaybolduğu için hal' edildiği fikrini işler. Sultan Abdülaziz'in

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

hal' edilmesini ise doğru bulur. Halkı küçük gördüğü için hal' edildiğini, bu kibrinden dolayı tahtından indirildiğini söyler. Hal'ini de bir bayram olarak görür.

Hâmid, *Tarık* adlı eserinde de Sultan Abdülaziz'den alegorik olarak bahseder. Kral Rodrik'in şahsında onu tenkit eder. Tarık, Kral Rodrik'i öldürür. Ve onun cesedi başında hem de savaşın ortasında uzun bir nutuk söyler. Piyes tekniğine ve mantığa uymayan bu davranışla Hâmid Sultan Abdülaziz'in hal' edilmesi ve ölümü meselesini işler. Böyle bir hareketin gerekliliğini anlatmaya çalışır. Hâmid, aslında bir kralı öldürmenin doğru olmayacağını, bir hükümdarı sırf düşman olduğu için öldürmenin insanlığa aykırı olacağını fakat zamanın ve durumun gereklerine uygun hareket etmenin de yine o insanlığın gereği olacağını söyler. Olayların geçtiği zamanı düşünmek ve ona göre hüküm vermek lâzımdır. Hâmid ayrıca maksadın Sultan Abdülaziz'i öldürmek değil, hükümdarlığını bertaraf etmek olduğunu da söyler. Bu ise ancak onun öldürülmesiyle olabilecek bir maksattır.

Hâmid'in, eserlerinden anladığımız kadarıyla, Sultan Abdülaziz'in öldürülmesini istediğini görüyoruz. *Tarık*'ta ise açıkça hal'i ve öldürmeyi savunur. Bunun gerekçelerini uzun uzun sıralar. Hâmid, çok daha sonra, *Cünûn-ı Aşk* adlı eserinde, Sultan Abdülaziz'e şehit diyerek bir nevi öldürüldüğünü de itiraf eder. Çünkü müteaddit defalar söylediğimiz gibi Hâmid, kendisini, Sultan Abdülaziz'i hal' eden ve Sultan V. Murad'ı tahta geçirenlerle bir görür. Onlardan olduğunu söyler. Midhat Paşanın ise sandal sefaları yapacak kadar yakın arkadaşıdır. Ondan işin hakikatini muhakkak öğrenmiştir.

Sultan V. Murad

Sultan Abdülaziz hal' edilince yerine Sultan V. Murad padişah olmuştur. Fakat aklî dengesi bozulduğu için padişahlığı çok kısa sürmüştür. Hâmid, onun hastalığına üzüldüğünü söyler. Sultan V. Murad, tahtta bulunduğu kısa süre içerisinde Meşrutiyet'i ilân etmekte tereddüt eder. Hâmid, onun bu tavrını beğenmez. Bu yüzden Sultan II. Abdülhamid'in tahta geçmesine bile sevinir. Çünkü Meclis'i açacağına dair söz vermiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Meşrutiyet'i de ilân edecektir.

Hâmid, *Liberte* adlı eserinde tarihî gerçeklere aykırı olarak Sultan V. Murad'ın Meşrutiyet'i ilân edemediği için kederlenip delirdiğini söyler.

Hâmid, adaletli, faziletli birisi dediği Sultan V. Murad'ın delirmesinin, halk için bir matem olduğunu, halkın buna çok üzüldüğünü de söyler.

Sultan II. Abdülhamid

Hâmid'in asıl mücadelesi ve muhalefeti Sultan II. Abdülhamid ile. Onun, gerek eserlerinde ve gerekse hayatında Sultan II. Abdülhamid önemli bir yer tutmaktadır. Hâmid'in Sultan II. Abdülhamid'le olan ilişkisini; *Mektuplar* ve *Hatıralar*, şiirler, tiyatro eserleri ve arşiv belgelerine göre olmak üzere dört bölümde incelemek mümkündür.

1- Mektuplar ve Hatıralar'a göre Abdülhak Hâmid Tarhan ve Sultan II. Abdülhamid:

Hâmid, Sultan II. Abdülhamid'in evhamından bahseder ve onun Sultan Abdülaziz'in zamanının sayılı donanmalarından biri yaptığı gemilerden korktuğunu söyler. Bu yüzden donanmayı atıl vaziyette bırakmıştır.

Hâmid, Sultan II. Abdülhamid tahta çıktığı zaman Fransa'dadır. Bu hadiseyi "darbe-i müthişe" olarak görür. "Yıldırım çarpmışa" döner.

Hâmid, Sultan II. Abdülhamid döneminde birkaç kez azledilmiştir fakat tekrar ya aynı göreve ya da başka göreve verilmiştir. Bir kez de hakkında soruşturma açılmıştır. Sebep de Namık Kemal'le olan mektuplaşmasıdır. Bu yüzden Hasan Paşa karakoluna çağrılır.

Hâmid, Berlin'e giderken, o zaman İzmir'de vali olan Midhat Paşanın yanına uğrar. Orada Midhat Paşayla Sultan II. Abdülhamid hakkında pek çok konuşmaları olur. Bu konuşmalar, hep Sultan II. Abdülhamid'in aleyhindedir. Hâmid,

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

kendisinin tarafsız olduğunu söyler.

Hâmid, oğlu Abdülhak Hüseyin hastalanınca onu Londra'ya götürmek ister. Sultan II. Abdülhamid ona bu izni verir. Üstelik oğluna Londra'da tıp tahsili görmesi için, maaş da tahsis ettirir. Hâmid, Sultan II. Abdülhamid'in bu hareketinden çok duygulanır ve bunu hiç unutamayacağını söyler.

Hâmid, Sultan II. Abdülhamid'in Mizancı Murad'ı affedip yurda gelmesine izin vermesini doğru bulur. Ona bir şey yapmamasını da takdir eder. Üstelik Mizancı Murad kendisine gaddar, zalim dediği ve Avrupa'da onun hal'i için çalıştığı hâlde padişah böyle yapmıştır. Hâmid bunu anlatırken II. Abdülhamid'in müşfik birisi olduğunu söyler.

Hâmid, Yenikapı Mevlevî dergâhı post-nişini olan Şeyh Osman Efendi'nin sürülmesi üzerine bayağı kızar ve Sultan II. Abdülhamid için "gaddar" ve "hûn-rîz" padişah tabirlerini kullanır. Ayrıca tahtta kalmasını da Osmanlılar için temizlenemez bir leke olduğunu söyler.

Hâmid, halktan Sultan II. Abdülhamid'e karşı bir harekette bulunmasını bekler. Bunu yapmayan halka da kızar.

Hâmid, 31 Mart hadisesini o devirdeki birçok insan gibi "nazile-i belâ" dediği Sultan II. Abdülhamid'in çıkardığına inanmaktadır. Onun burnunu ima ederek hâlâ burnunu memleketin işlerine soktuğunu söyler.

Hâmid Sultan II. Abdülhamid'e bir daha edebiyatla uğraşmayacağına dair söz de vermiştir.

2- Şiirlerine göre Abdülhak Hâmid Tarhan ve Sultan II. Abdülhamid:

Hâmid, Sultan II. Abdülhamid için sadece bir şiir yazmıştır. O da padişahın doğumun ellinci yılı münasebetiyle yazılmış bir kasidedir. Başka bir şiir yazmamıştır.

Bu "Kaside"de Hâmid, Sultan II. Abdülhamid için "adil", "hâdi-i âlem", "İslâm'a rehber", "rehakâr", "sultan-ı berr ü bahr" gibi tabirler kullanmaktadır. Onun yaptıklarının "hak-pesend" ve "halisane" olduğunu, İslâm'ı hayra sevk ettiğini söylemektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Ayrıca Hâmid, onun gibi bir padişahı olan cemiyet başka bir rehber bekleyemez, her doğru düşünce sahibi ona şükran göstermelidir, düşmanın müminler arasında karışıklıktan eser görmemesi için halk onun temiz izinden ayrılmamalıdır, sade Müslümanların değil, âlemin de onun gibi bir kurtarıcıya ihtiyacı vardır gibi sözlerle de Sultan II. Abdülhamid'i epey bir övmektedir.

Hâmid, Sultan II. Abdülhamid'le ilgili bundan başka bir şiir yazmamıştır. Fakat II. Meşrutiyet'in ilânı üzerine Hürriyet'e hitap eden iki şiir yazmıştır. Bu şiirlerinde geçmiş dönemden yani Sultan II. Abdülhamid'in döneminden de bahsetmektedir. Sadece Hürriyet'i anlatmamaktadır.

"Hürriyet Neşîdesi" adlı şiirinde, Sultan II. Abdülhamid dönemine de atıflarda bulunmaktadır. Hürriyet'ten önce vatanın kanını içmekle sarhoş olanların bugün artık süngülerinin düştüğünü anlatırken o devirde vatanın kanının içildiğini söylemektedir. Yani o devri, kanlı olarak vasıflandırmaktadır.

Yine vatanın huzur ve rahata hasret olduğunu, ümitsizlik içerisinde olduğunu anlatmakla da Hürriyet'in gelmesiyle bu hâllerin kaybolduğunu söylemektedir. Onların yerini artık şevk ve sevinç almıştır.

Yine Hâmid, Sultan II. Abdülhamid döneminde, memleketin yangın yerine döndüğünü, âdeta zulüm hapishanesi olduğunu da söyler. Ama artık daha zulüm edememektedirler. Zalimler bile merhamet eden olmuştur. Artık herkes kendisini emniyette görmektedir.

Hâmid, ayrıca nakarat beytinde sürekli olarak artık ne zindan ne eziyet, ne sürgün kalmadığını tekrarlayarak da Sultan II. Abdülhamid devrinde hep bunların olduğunu söylemektedir.

"İkinci Neşîde-i Hürriyet" adlı şiirinde de Hâmid, sadece, "gelmiyor yâdımıza gayrı elem veren yâd, mihnet devresi olan karanlıklı ve korkunç devre" diyerek Sultan II. Abdülhamid döneminden bahsetmektedir. Hürriyet'ten önceki dönemi karanlıklı ve korkunç bir mihnet devresi olarak adlandırmaktadır. O elem veren dönemin artık hatıra gelmediğini söylemektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Hâmid'in bu şiirleri, zamanın akımına kapılıp yazdığı aşikârdır. Bunlar, yazmış olmak için yazdığı şiirlerden ikisidir. Edebî açıdan zayıf şiirlerdir.

3- Arşiv Belgelerine Göre Abdülhak Hâmid Tarhan ve Sultan II. Abdülhamid:

Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Sultan II. Abdülhamid'le ilişkisini gösteren 18 belgede, Hâmid, Sultan II. Abdülhamid için öyle ifadeler kullanmaktadır ki tiyatro eserlerindeki ve *Mektuplar* ve *Hatıralar*'daki ifadeleri kullanan kişinin o olduğunu söylemeye imkân yoktur. Hatta sadece bu belgeleri okuyan ve Hâmid'i fazla tanımayan bir kimse, onun Abdülhamid hayranı veya sempatzanı olduğunu rahatlıkla zannedebilir.

Hâmid, *Zeynep* adlı eseri yüzünden Londra Sefareti Başkâtipliği görevinden azledildikten sonra tekrar bu görev kendisine iade edilip Londra'ya geri dönerken Sultan II. Abdülhamid ona, Lord Salisbury kabinesinin kendisi hakkındaki görüşlerini ve gazetelerde lehimize ve aleyhimize ne görürse kendisine arz etmesi görevini verir. Bunun üzerine Hâmid de gazetelerdeki yazıları tercüme edip Saray'a göndermiştir. Hâmid, Sultan II. Abdülhamid'in kendisine verdiği bu görevle, devlet ve milletin geleceği için önemli olduğu ve padişahın, düşmanın fikirlerine karşı uyanmasını sağladığı için iftihar etmektedir. Her Osmanlının kendisi gibi aynı şeyi yapacağını da söylemektedir. Hâmid, *Hatıralar*'da da bu görevi yüzünden kendini bahtiyar hissettiğini söylemektedir. Çünkü bu sayede hem Sultan II. Abdülhamid'i, hem onun Avrupa'daki mevkiini, hem de dışarıdan ve içeriden leh ve aleyhte yazı yazan ve konuşanların mahiyet ve meziyetlerini görmüş oluyordu.

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde, Sultan II. Abdülhamid'in, Hâmid'e verdiği bu görev ile ilgili 10 belge vardır. Bu belgeler, Vambéry'in bir konferansı, Ermeni meselesi, İslâm'la Müşerref Olan İngilizler Cemiyetinin kurucusu Mister Güvilyam'a dair Hâmid'in görüşleri, Sadullah Paşanın hastalığı, Hâmid'in Selim Faris hakkındaki görüşleri, Mısır meselesi, Londra tiyatrolarında oynanan *Esrar-ı Harem* adlı oyun hakkında

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

yazdıkları, Hâmid'in Fırarî Mahmud hakkındaki görüşlerinden oluşmaktadır.

Yine Bunlardan başka Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgesi olarak Hâmid'in, Sultan II. Abdülhamid'e çeşitli vesilelerle yazdığı belgeler de vardır. Bunlardan ikisi Hâmid'in, Sultan II. Abdülhamid'in doğum günü münasebetiyle ona yazdığı bir kaside ve tebriktir.

Bunlardan başka Hâmid'in çeşitli vesilelerle Sultan II. Abdülhamid'e yazdığı 6 belge daha vardır. Bunların da özetleri şöyledir:

Y.PRK. EŞA, 10-79, 178298, 1306.B. (Recep) 9, 1, Taltifinden dolayı Abdülhak Hâmid'in teşekkürü.

A.F.Türkgeldi, 11-61, 2 Teşrinievvel sene 1306 (14 Ekim 1890), Padişaha yazdığı arz-ı şükran ve teşekkürüne dair bir mektup.

Y.PRK.EŞA., 11-80, 178400,1307, 1, Başkatipliğe terfiinden dolayı Abdülhak Hâmid'in teşekkürü.

Y.PRK. EŞA, 22-15, 179432, 1313.M.23 (16 Temmuz 1895), 1, Kendisine Lahey'de verilen memuriyetten dolayı Abdülhak Hâmid'in teşekkürü.

Y.Mtv.-8, 161-115, 27.1.1315 (27 Haziran 1897), 2, Yeni memuriyetlerinden dolayı teşekkürlerini arz eden Hâmid ve Misak imzalı Lahey ve Paris'ten çekilen telgraf suretleri.

Y.PRK.AZJ, 7-67, 183289, 1300, 1, Abdülhak Hâmid Beyin ihtiyaç ve zaruriyet içerisinde olması münasebetiyle maaşına zam yapılmasına dair istirhamı.

Hâmid, bu belgelerde, eserlerinde o kadar kötülediği Sultan II. Abdülhamid'i, öve öve bitirememekte ve onun için şunları söylemektedir:

Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti'nin şan ve şevketinin yüceltilmesinde yegâne müsebbiptir; Sultan II. Abdülhamid, İslâmiyet'in ebedî olduğunun ve Allah'ın bir lütfü olarak kaybolmaktan korunmuş kalacağına en büyük delilidir; bugün hilâfet makamında oturan Sultan II. Abdülhamid İslâm

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

dininin gerçek ve yegâne hamisidir; Sultan II. Abdülhamid “adil”, “hâdi-i âlem”, “İslâm’a rehber”, “rehakâr”, “sultan-ı berr ü bahr”dır. Yaptıkları “hak-pesend” ve “halisane”dir; İslâm’ı hayra sevketmektedir; Sultan II. Abdülhamid gibi bir padişahı olan cemiyet, başka bir rehber bekleyemez; her doğru düşünce sahibi ona şükran göstermelidir; düşmanın müminler arasında karışıklıktan eser görmemesi için, halkın onun temiz izinden ayrılmaması lâzımdır; sade Müslümanların değil, âlemin de Sultan II. Abdülhamid gibi bir kurtarıcıya ihtiyacı vardır; vücudu insanlığın iftihar kaynağıdır, icraatları bütün milletler ve kavimlerin dillerindedir; adil ve âli-himmettir; âlemde Allah’ın gölgesidir; Müslümanların yegâne istinatgâhıdır; memleket ve millete Cenâb-ı Allah’ın hususî bir inayetidir; ayrıca Sultan II. Abdülhamid’e, saltanatının ve kendi ömrünün uzun olması, bütün isteklerinde ve hayırlı maksatlarında muvaffak olması için dua da etmektedir.

Yine Hâmid, bu ana gelinceye kadar Sultan II. Abdülhamid’den sonsuz iyilik gördüğünü, bunun şükranesi olarak ona sadakat ve kulluğunu, durum ve yer müsait olduğu derecede göstermeğe çalışacağını da söylemektedir. Sultan II. Abdülhamid için “veliyy-i nimet-i bî-minnetim”, “müsebbib-i feyz ü rifatim” “sevgili ve merhametli padişahım” ifadelerini kullanmaktadır. Ayrıca Sultan II. Abdülhamid’i, “ser-nâme-i kaffe-i hâcât u münâcâtım” ve “bâdi-i necat ve saadet-hâl ü hayatım” olarak da tavsif etmektedir.

4- Tiyatrolarına Göre Abdülhak Hâmid Tarhan ve Sultan II. Abdülhamid:

Hâmid, tiyatro eserlerinde alegorik olarak Sultan II. Abdülhamid’i tenkit etmiştir.

Sardanapal adlı eserini de Sultan Abdülaziz döneminde yazmıştır. Fakat çok sonraları yayımlatabilmiştir. Bu yüzden eserinde bazı değişiklikler yapmıştır. Oradaki zalim hükümdar Sardanapal’ın Sultan Abdülaziz veya Sultan II. Abdülhamid olduğunu söylemek zordur. Fakat ifadelerin sertliğinden bunun Sultan Abdülaziz olduğunu tahmin edebiliyoruz. Fakat Hâmid, daha sonra Sultan II. Abdülhamid’i de eserine katmıştır. Meselâ

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

eserde Hâmid: "Otuz bir yıl olmuş ki hükmü revân!" diyor. Sultan Abdülaziz'in bu kadar uzun bir saltanatı yoktur. Bu satırları Hâmid'in sonradan ilâve ettiği ve Sultan II. Abdülhamid'i kastettiği aşikârdır. Çünkü eserin tefrika edildiği yıl, Sultan II. Abdülhamid, tahta çıkalı 31 yıl olmuştur. Bu yüzden eserdeki sert ifadelerden Sultan II. Abdülhamid'in de hissesi olduğunu söyleyebiliriz. Kullandığı ağır ifadelerde onu da kastetmiştir.

Hâmid, *Liberte* adlı eserini ise tamamen Sultan II. Abdülhamid'e ayırmıştır. Onun, Midhat Paşayla olan mücadelesini ve Hürriyet'i ilân etme hadisesini anlatmıştır. Eseri, Midhat Paşanın sürülmesi üzerine yazmıştır. Hükümdar Despot, Sultan II. Abdülhamid; Başvekil Liberal ise Midhat Paşadır. Hâmid, eserde, Sultan II. Abdülhamid'den ziyade onun etrafındakileri kötüler. Onlar için demediklerini bırakmaz. Sultan II. Abdülhamid'i etrafındaki kişilerin kandırdıklarını, hükmedenlerin onlar oldukları söyler.

Hâmid'in, Türk Rus savaşından ilham alarak yazdığını söylediği *Nesteren*, bir aşk hikâyesidir ama Hâmid ara yerlere Sultan II. Abdülhamid'le ilgili tenkitlerini alegorik olarak serpiştirmiştir. Bu savaşta da en çok, İstanbul'a kadar dayanan Rus ordusunun başında Çar'ın bulunmasından ve Sultan II. Abdülhamid'in yerinden kımıldamamasından etkilenmiştir. Eserdeki hükümdar Gazanfer Sultan II. Abdülhamid, Behram da Midhat Paşadır. Hüsrev'i Behram'ın, Midhat Paşanın oğlu yani Midhat Paşanın yetiştirdikleri, istedikleri halk, *Nesteren*'i ise hürriyet veya vatan olarak alabiliriz. Sonunda evlenirler ama bu evlilik iyi olmaz. Faciayla biter.

Tarık adlı eserinde Hâmid, hükümdarlardan ve halifeden bahsettiği yerlerde alegorik olarak Sultan II. Abdülhamid'i tenkit etmektedir.

İbni Musa'da, Hâmid, Halife Süleyman'ın şahsında alegorik olarak Sultan II. Abdülhamid'i ve yönetimini çok ağır bir şekilde tenkit etmektedir. Ona söylemediğini bırakmaz. Böyle yapmasında Midhat Paşanın başına gelenlerin etkisi olduğu da muhakkaktır. Ayrıca *Tarık*'daki Kral Rodrik orada Sultan II. Abdülhamid'i de hatırlatmakla beraber Sultan Abdülaziz'di.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Burada ise artık kesin olarak Sultan II. Abdülhamid'dir. Hâmid, onun şahsında da alegorik olarak Sultan II. Abdülhamid'i tenkit etmektedir.

Hâmid, *Tezer'*de, yeri geldikçe alegoriye başvurarak söylemek istediklerini satır aralarına serpiştirerek Sultan II. Abdülhamid'e fırsat düştükçe muhalefet etmiştir. Onu eleştirmiştir.

Hâmid, *Eşber'*de, Sultan II. Abdülhamid'i kötüler. Onun yüzünden memleketin mahvolduğunu söyler. Eserdeki vatansever Eşber de Midhat Paşadır. Sultan II. Abdülhamid, onu da mahvetmiştir. Ayrıca İskender'e akıl hocalığı eden Aristo da Sultan II. Abdülhamid'in etrafındakilerdir. İskender'i savaşa o teşvik etmiştir. Fakat sonunda ne olduğunu kendisi de görmüştür. Hâmid, eserde, Sultan II. Abdülhamid ve Midhat Paşanın aynı olduklarını, sırf bunların cihangirlik, hükmetmek, kahramanlık göstermek istemelerinden dolayı vatanın bu hâle geldiğini de söyler, sorumlu onları tutar. Şahsî ihtirasları, iktidar kavgaları yüzünden ülke perişan olmuştur.

Hâmid, *Zeynep'*te, Sultan II. Abdülhamid veya başka birisiyle ilgili bir bahis olmadığını söyler. Kimseyi "murad" etmemiştir. Fakat eserdeki zalim hükümdar A'lâ'nın intihar etmesi kısmının bundan hariç tutulabileceğini de söyler.

Hâmid, *İlhan* adlı eserinde de alegorik olarak Sultan II. Abdülhamid'i tenkit eder. Piyesteki İlhan, Sultan II. Abdülhamid, Vezir Emir Çoban ise Midhat Paşadır.

Sultan V. Mehmed Reşad

Hâmid, "Meşrutiyet padişahı" dediği Sultan V. Mehmed Reşad'la görüştiklerini ve bu görüşmelerde onun kendisine hep mültefit davrandığını söyler. Bunlardan birisi de Çanakkale Zaferi'nden sonra olmuştur. Hâmid, zaferi tebrik için Âyandaki kişilerle padişahın huzuruna çıkar. Gene aynı şekilde padişah ona mültefit davranır ve zafer için bir şiir yazmasını ister. Hâmid de zaten böyle bir şiire başlamıştır. Bitirince tekrar huzura çıkar ve kendi sesi müsait olmadığı için şiirini başka birisine okutturur. Şiir bitince padişah Hâmid'e beğendiğini belirtir. Hediye olarak

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

da ona bir enfiye kutusu verir.

Lüsyen Hanım da hatıralarında, Hâmid'in Sultan V. Mehmed Reşad'la olan başka bir hikâyesini daha anlatmaktadır. Küçükken saraydakiler Hâmid'lerin evine gelirler. Teşrifat gereği Hâmid'in şehzadeye "temanna" etmesi gerekmektedir. Fakat Hâmid bunu kabul etmez. Dadısı ve annesi ısrar edince kabul etmek zorunda kalır. Ama son anda gene bundan vazgeçer. Yıllar sonra Hâmid, bu hadiseyi Sultan V. Mehmed Reşad'a anlatır ve o zaman ettiği münasebetsizliği şimdi tamire hazır olduğunu söyler.

Hâmid, Sultan V. Mehmed Reşad'a, *Yadigâr-ı Harb* adlı eserinde de yer verir.

Bunlardan başka Hâmid, *Cünûn-ı aşk* adlı eserinde de Osmanlı padişahlarından Kanuni Sultan Süleyman, Sultan IV. Murad, Sultan II. Mahmud, Sultan Abdülmecit'e de yer verir. Bu eserde ayrıca yukarıda söylediklerimizin yanında Hâmid, Fatih Sultan Mehmet'i İstanbul'un, Yavuz Sultan Selim'i Sudan ve Mısır'ın, Kanunî Sultan Süleyman'ı kara ve denizlerin, Sultan IV. Murad'ı da Bağdat'ın fatihi olarak tanıtır. Ayrıca Sultan Abdülaziz'e, "şehit" der. Yani onun öldürüldüğünü kabul eder; Sultan II. Abdülhamid'i ise överek, aşere-i mübeşşereye benzetir. Hazret-i Peygamberin vekili olduğunu bile söyler.

Mustafa Kemal Atatürk

Yukarıda saydığımız manada bir hükümdar olmamakla beraber Hâmid'in istediği tarzda bir yönetim şekli getirdiği için Atatürk'ü de bir lider olarak çalışmamıza dâhil ettik. Ayrıca *Hakan* adlı eserindeki lider/hükümdar da Atatürk'tür.

Hâmid, Atatürk'le ilk defa, Berlin'e ikince defa gideceği sırada görüşmüştür. Atatürk, bulunduğu apartman dairesini kiralamak için gelmiştir. Fakat ev için bir şey demez. Daha sonra bir daha gelir. O sırada Almanlar, İngiliz ve Fransızlara karşı büyük bir galibiyet kazanmışlardır. İstanbul'da bu yüzden büyük bir sevinç vardır. Fakat Atatürk'te bu durum yoktur. Galibiyet hakkındaki düşüncelerini sorarlar. Almanların yanlış hareket

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

ettiğini ve bunun neticesinin vahim olacağını söyler. Hâmid, herkesin sevinç içerisinde olduğu bir durumda onun aksi düşüncede olmasını askerî dehasının neticesi olarak görür. Dehası ona, gelecekteki vahameti şimdiden gösteriyordu. Böyle konuşmalardan sonra Mustafa Kemal oradan ayrılır. O gittikten sonra Hâmid, Lüsyen Hanımla birbirlerine bakarlar ve bir müddet ne diyeceklerini bilemezler. Lüsyen Hanım, Atatürk'ün hallolunmaz bir muamma olduğunu, Hâmid de onun gözlerinin istikbali gördüğünü, ellerinde büyük bir inkılâbın dizginlerinin durduğunu söyler. Bu kısmın sonunda Hâmid, kendine de pay çıkarır: Atatürk, Almanların yenilgisini, kendisi de Atatürk'ün ileride büyük işler yapacağını önceden bilebilmiştir.

Hâmid, Viyana'da iken, Âyan lağvedildiği için maaşının kesilmesinden dolayı sıkıntı içerisinde olduğu bir dönemde, Atatürk'e müracaat eder ve dönmek için Millet Meclisinden girişimde bulunmasını ister. Yazdığı arızada ise yukarıda verdiğimiz görüşmeden de bahsetmiş ve milletin istikbaldeki ümidi olduğu hakkındaki itimadını da tekrarlamıştır.

Hâmid, İzmir kurtulduğunda Viyana'dadır. Bu hadiseye çok sevinir ve kendisinin "Kemaliyyun"dan olduğunu söyler.

Hâmid'in yukarıda anlattığımızdan başka Atatürk'le olan ikinci görüşmesi 1925 senesindedir. Hakkı Tarık Us'un çağırması üzerine Ankara'ya gitmiştir. Yeni kurulan şehri gezmiş ve Atatürk'le de görüşmüştür.

Bundan sonra da Atatürk'le Hâmid'in görüşmeleri devam etmiştir. Hâmid milletvekili olunca daha sık görüşmüş olmalıdırlar.

Hâmid, "Gıyaben Dumlupınar'da" adlı şiirini de "Zaferimizin büyük serdarı, muazzam Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine" diyerek Atatürk'e adamıştır.

Hâmid ayrıca Atatürk için "Dahi-i Teceddüd'e", "Büyük Gaziye" ve "Gazi" adlı üç şiir daha yazmıştır. Fakat bu şiirler "Merkad-ı Fatihî Ziyaret" ve "Kabr-i Selim-i Evvel-i Ziyaret" kadar başarılı değildir. Onlar gibi samimî ve coşkun yazılmamışlardır. İnci Enginün'ün deyimiyle, çok geniş bir koronun seslerinden biri olmaktan ileri gidememişler, akis bile

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

uyandıramamışlardır.

Midhat Paşa

Bir hükümdar olmamakla beraber Hâmid, tenkit ettiği hükümdarların karşısına ideal kişi olarak onu çıkardığı için Midhat Paşa'yı da çalışmamıza dâhil ettik.

Hatıralar ve *Mektuplar*'da Midhat Paşa'yla ilgili epey bir bilgi vardır.

Hâmid, bir mektubunda, Midhat Paşa'nın azledilmesi üzerine kederlendiğini söyler. Paşa'nın azledilmesine herkesten daha çok üzülür.

Hâmid, Midhat Paşa'nın azledilmesi üzerine memlekette bir ihtilâl bekler. "Memleketin her tarafında, İstanbul'un her evinde bir ihtilâl zuhur etse lâyıktır", der.

Hâmid, Midhat Paşa yurt dışında sürgünde iken onunla sürekli görüşmüştür.

Hâmid, Midhat Paşa'yı Sultan II. Abdülhamid'e karşı takip ettiği siyasetinde hatalı ve başarısız bulur.

Hâmid, Ali Suavi'nin faaliyetlerinden dolayı Midhat Paşa'ya bir mektup yazarak onu uyarır. Fakat Midhat Paşa, onun söylediklerini kale almaz. "Arkamda koca bir millet var." diyerek mektubu okumaz bile. Hatta bu mektubu Hâmid'in değil de başka birisinin yazdığını bile söyler. Fakat aradan çok geçmeden Hâmid'in ihbarı doğru çıkar ve Midhat Paşa sadarettten azledilir. Hatta yurtdışına çıkarılır.

Hâmid, bu haberi duyduklarında vurulduklarını söyler. Bütün gece sokaklarda dolaşırlar. Topluca istifaya karar verirler. Fakat sonra bundan vazgeçmek zorunda kalırlar.

Hâmid, Berlin'deki görevine gitmeden önce İzmir'de bulunan Midhat Paşaya da uğrar. Onun yanında bir hafta kalır. Bu süre için Hâmid kendisi için en faydalı, en güzide, en kıymetli zaman olduğunu söyler. Midhat Paşayla Sultan II. Abdülhamid'e dair birçok sohbetlerde bulunurlar. Hâmid, bu sohbetlerde, Midhat Paşanın hep Sultan II. Abdülhamid'in aleyhinde

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

konuştuğunu anlatır.

Hâmid, Midhat Paşa'yla olan bu görüşmesinde, onun, Sultan II. Abdülhamid'le başa çıkamadığını anladığını da söyler.

Hâmid, birçok kişiye şiir yazmasına rağmen Midhat Paşa'ya yazmamıştır. Ama eserlerinde ona epey bir yer ayırmıştır. Bu yüzden yazma ihtiyacı hissetmemiş olabilir.

Hâmid, *Liberte* adlı alegorik eserinde Midhat Paşa'ya epeyce bir yer ayırır. Sultan II. Abdülhamid'le olan ilişkisi üzerinde durur. Sultan II. Abdülhamid'e bile Midhat Paşayı methettirir. Onun devleti düştüğü galelerden kurtardığını, vücudunun kendisi için şeref olduğunu, onu sürmenin namussuzluk olacağını, o kadar çalışmasına rağmen böyle yapmanın merhametsizlik olduğunu söylettirir. Böylelikle Sultan II. Abdülhamid'in değil de etrafındakilerin Midhat Paşa'yı sürdürdüğü fikrini devam ettirir. Padişahı kandıran onlardır.

Eserin özeti şöyledir: Millet hürriyeti, özgürlüğü istediği hâlde Sultan II. Abdülhamid, buna engel olmaktadır. Hürriyetin önündeki en büyük engel Saray'dır yani padişah. Midhat Paşa, Hürriyet'in ilân edilmesi için çok uğraşır ve bunda da muvaffak olur. Padişaha, Hürriyet'i ilân ettirtir. Fakat padişahın etrafındakiler boş durmayarak onların arasını açarlar. Sultan II. Abdülhamid'i kuşkulandırır ve Midhat Paşa'yı yurt dışına sürmesini sağlarlar. Eser, bu temel üzerine kurulmuştur.

Hâmid, eserde, Midhat Paşa'yı şu şekilde verir: Midhat Paşa, hain değil, sadıktır. Midhat Paşa, millet-perverdir. Midhat Paşa, halkın tercümanıdır. Onun söyledikleri halkın isteğidir. O sadece bunları Sultan II. Abdülhamid'e arz etmektedir. Halk, onun yanındadır. Mithat Paşa, halka hürriyet, mülke emniyet vermiştir. Bir millet adamı olarak vatana, millete hizmet etmiştir. Devlet adamı olarak da birçok ıslahat yapmıştır. Kudretlidir. Diplomasıyı çok iyi bilmektedir. Kahramandır. Düşmana galip gelip ahaliye şevk ve gayret vermiştir. Cesur ve faaldir. Her işte başarılıdır. Gayretli, kadir, sadık, hamiyetli, ehildir.

Sardanapal'deki Siruz, *Nesteren*'deki Behram, Midhat Paşadır. *Eşber*'deki vatansever Keşmir meliki Eşber'e ve *İlhan*'daki Vezir Emir Çoban'a da Midhat Paşa'dır diyebiliriz.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Hâmid, *Tarık*'ta da Midhat Paşa meselesine yer verir. Adım adım bu hadiseyi takip eder. *İbni Musa*'daki Abdülaziz, öldürülmeyi kabul ediş tarzı ile Midhat Paşaya benzer. Hâmid bu eserde de bir vesileyle Midhat Paşaya yer verir. Aziz b. Musa'nın öldürülmesi üzerine söylenenler Taif'te öldürülen Midhat Paşa için söylenmiş gibidirler. Hâmid, âdeta onun ölümüne ah, vahlar edip ağlamaktadır. Bu satırlar, onu çağrıştırmaktadır. Belki de bu yüzden tanıdığı birçok kişinin ölümü üzerine şiir yazdığı hâlde Midhat Paşaya yazmamıştır. Burada söylediklerini yeterli görmüştür.

Tezer'deki Melik Abdürrahmanü's-salis'in Midhat Paşa olduğunu da söylemek mümkündür. Çünkü Hâmid, diğer eserlerinin aksine burada onu iyi bir hükümdar olarak vermektedir. Ayrıca Hâmid, eserde, ısrarla 55 sene diyor. Bunun Midhat Paşa'nın yaşı ile de bir ilgisi vardır. Midhat Paşa 1877 yılında azledilip yurtdışına çıkarıldığı zaman 55 yaşında idi. Yine *Tezer*'in başına gelenler Midhat Paşanın başına gelenler olabilir. Onun azledilip yurtdışına çıkarılmasını Hâmid işlemiş olabilir. Hâmid alegoriyi tam olarak uygulayamadığı için kesin bir şey diyemiyoruz.

Hâmid, buraya kadar verdiğimiz hükümdarlardan başka hatıralarında ve mektuplarında yabancı hükümdarlardan da bahsetmiştir. Avusturya İmparatoriçesi Elizabeth, Avusturya İmparatoru Charles, Belçika Kralı II. Leopold, İngiltere Kraliçesi Victoria, İngiltere Kralı VII. Edward, İngiltere Kralı George ve İran Şahı Nasuriddin Hâmid'in hayatında iken bir şekilde görüştüğü veya ilişkisi olduğu hükümdarlardır.

Hâmid, resmî görevi gereği birçok ülkede bulunmuştur. Fakat bu ülkelerin hükümdarları ve onların yaptıkları hakkında pek bir bilgi vermez. Görev yaptığı süre içerisinde dünyada ehemmiyetli pek çok hadise cereyan etmiştir. Ama Hâmid, bunlara bigâne kalmıştır. Bulunduğu ülkelerin siyasetlerini takip etmemiştir. Bu da onun görevine ne kadar ilgisiz kaldığını gösterir. Yıllardır elçiliklerde çalışmış birisinden buraların hükümdarları hakkında daha fazla bilgiler vermesi beklenirdi ama öyle değildir.

Hâmid, eserlerinde Moğol hükümdarları Cengiz ve

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Timur'dan da bahseder. Onların zalim olduklarını söyler.

Abdülhak Hâmid Tarhan, eserlerinde, hükümdarların etrafındakileri de işlemiştir. Bunlar genellikle zalim hükümdarların yardımcılarındırlar. Yani onlar gibi kötü kimselerdir. İyileri de vardır ama genellikle kötüdürler. Hâmid, en az hükümdarlar kadar onlara da kızmaktadır. Hatta bazen daha fazla kızar. Devrinin hükümdarları için söyleyemediklerini onlar için söyler.

Hâmid'in böyle bir metot takip etmesinde alegorinin de etkisi vardır. Eserinde işlediği hükümdardan kastının, dönemin hükümdarı olduğu anlaşılacağı için Hâmid, onu değil de alegorik olarak etrafındakileri tenkit etmiştir. Böylelikle sözlerinin şiddetini hafifletmek, gelebilecek hücumların yönünü de değiştirmek istemiştir. Bazı eserlerinde ise her ikisini birden tenkit ettiği de görülür. Bu durum eserden esere de farklılık göstermektedir. Bunda Hâmid'in izlediği metodun da etkisi vardır. Bazen dönemin hükümdarına iyi görünmek ister. Bu yüzden onu değil de etrafındakileri tenkit eder. Hükümdarı aldattıklarını, gerçekleri bilmelerini engellediklerini, onları yanlış yönlendirdiklerini söyler.

KAYNAKÇA

AKINCI Gündüz, **Abdülhak Hâmit Tarhan –Hayatı, Eserleri ve Sanatı**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1954.

AKKUŞ Metin, **Nefî ve Siham-ı Kaza**, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.

BİLGEGİL M. Kaya, **Ziya Paşa Üzerinde Bir Araştırma**, I. Cilt, 2.bs., Sevinç Matbaası, Ankara 1979.

GÖÇGÜN Önder, **Namık Kemâl'in Şairliği ve Bütün Şiirleri**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.

GÖÇGÜN Önder, **Ziya Paşanın Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Bütün Şiirleri**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları,

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Ankara 1987.

KAPLAN Mehmet, **Tevfik Fikret, Devir Şahsiyet Eser**, Dergâh
Yay. 2 bs. İstanbul 1987

KARAL Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C.VIII., Türk Tarih
Kurumu, Ankara 1983.

OKÇU Naci, **Şeyh Galib- I**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
1993.

ÖZTUNA Yılmaz, **Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye
Tarihi**, C.12, Hayat Kitapları, İstanbul 1967.

PALA İskender, **Namık Kemal'in Tarihî Biyografileri**, Türk
Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

PARLATIR İsmail, **Recaî-zade Mahmut Ekrem**, Atatürk Kültür
Merkezi, Ankara 1995.

SÂFÎ İhsan, **Altın Suyuna Batırılmış Bir Hayat: Abdülhak
Hâmid Tarhan**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2006.

SÂFÎ İhsan, **Hâmidnâme**, Kutupyıldızı Yayınları, İstanbul 2006.

SÂFÎ İhsan, **Karlar Altında Nevbahar: Lüsyen Tarhan'ın
Hatıraları**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2006

SÂFÎ İhsan, **Mahpus Şarkısı**, Kutupyıldızı Yayınları, İstanbul
2006.

ŞENTÜRK Ahmet Atillâ ve KARTAL Ahmet, **Üniversiteler İçin
Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul
2004.

TANPINAR Ahmed Hamdi, **19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**,
5.bs., Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1982.

TANSEL Fevziye Abdullah, **Namık Kemal'in Husûsî
Mektupları**, Cilt III, Türk Tarih Kurumu Basımevi,
Ankara 1973.

TARHAN Abdülhak Hâmid, **Bütün Şiirleri 2: Makber / Ölü /
Halce / Bâlâdan Bir Ses / Vâlidem**, 2. bs., Hzl. İnci
Enginün Dergâh Yayınları, İstanbul 1997.

TARHAN Abdülhak Hâmid, **Bütün Şiirleri 3 -Hep yahut Hiç /**

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

- İlham-ı Vatan**, 2. bs., Hzl. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1999.
- TARHAN Abdülhak Hâmid, **Hatıralar**, Hzl. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1994.
- TARHAN Abdülhak Hâmid, **Mektuplar I**, Hzl. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1995.
- TARHAN Abdülhak Hâmid, **Mektuplar II**, Hzl. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1995.
- TARHAN Abdülhak Hâmid, **Tiyatroları 1: Sabr u Sebat / İçli Kız/ Liberte / Yadigâr-ı Harb**, Hzl. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998.
- TARHAN Abdülhak Hâmid, **Tiyatroları 2: Cünûn-ı aşk / Yabancı Dostlar**, Hzl. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998.
- TARHAN Abdülhak Hâmid, **Tiyatroları 3: Duhter-i Hindu/ Finten**, Hzl. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998.
- TARHAN Abdülhak Hâmid, **Tiyatroları 4: Eşber, Sardanapal**, Hzl. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000.
- TARHAN Abdülhak Hâmid, **Tiyatroları 5: Tarık, İbn Musa, Tezer, Nazife, Abdullahü's-Sagîr**, Hzl. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 2002.
- TARHAN Abdülhak Hâmid, **Tiyatroları 6: Kambur -İlhan, Turhan, Tayflar Geçidi, Ruhlar, Arzîler**, Hzl. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 2002.
- TARHAN Abdülhak Hâmid, **Tiyatroları 7: Mâcerâ-yı Aşk, Nesteren, Zeynep, Hakan**, Hzl. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 2002.
- UĞURCAN Sema, **Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Eserlerinde Tarih**, Akademi Kitabevi, İzmir 2002.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*